

ЗБОРНИК НАРОДНОГ МУЗЕЈА – БЕОГРАД
RECUEIL DU MUSÉE NATIONAL A BELGRADE

XXII / 2

ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ
HISTOIRE DE L'ART
СЕПАРАТ / OFFPRINT

Дубравка М. ПРЕРАДОВИЋ
КАТАЛОГИЗАЦИЈА КОЛЕКЦИЈЕ СНИМАКА СРЕДЊОВЕКОВНИХ СПОМЕНИКА
НАРОДНОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ: ИСТОРИЈАТ И ПРОБЛЕМАТИКА

Dubravka M. PRERADOVIĆ
CATALOGUING OF THE COLLECTION OF PHOTOGRAPHS
OF MEDIEVAL MONUMENTS OF THE NATIONAL MUSEUM IN BELGRADE:
HISTORY AND PROBLEMATICS

НАРОДНИ МУЗЕЈ
БЕОГРАД

MUSÉE NATIONAL
A BELGRADE

2016

Дубравка М. ПРЕРАДОВИЋ

Лион, Француска

КАТАЛОГИЗАЦИЈА КОЛЕКЦИЈЕ СНИМАКА СРЕДЊОВЕКОВНИХ СПОМЕНИКА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ: ИСТОРИЈАТ И ПРОБЛЕМАТИКА

Сажетак: У раду се разматрају принципи каталогизације колекције снимака средњовековних споменика Народног музеја у Београду. Та јединствена целина настала у периоду између 1907. и 1940. године, првенствено прегаљаштвом Владимира Р. Петковића, броји више од седам хиљада негатива на стакленим плочама са више од три стотине локалитета са подручја Србије, Косова и Метохије, Македоније, Црне Горе, Херцеговине, Далмације и Грчке (Света Гора). У раду су реконструисане све досадашње фазе њене инвентаризације, почев од најстаријег списка негатива насталог до 1914. године. Тај списак идентификован је приликом истраживања повести поменуте колекције и на овом месту први пут се публикује. У складу са двоструком вредношћу колекције дате су смернице за стручно-научну обраду фотографских плоча, са једне стране, и њиховог садржаја, са друге, узимајући у обзир савремене принципе каталогизације музејских збирки, као и критеријуме каталогизације примењене на хронолошки и садржајно блиској колекцији снимака француског византолога Габријела Мијеа, која се чува у Паризу. Такође, у раду је изнета хронологија снимања појединачних локалитета са именима учесника свих научних експедиција које су извели стручњаци Народног музеја или други истраживачи под његовим покровитељством.

Кључне речи: средњовековни споменици, архитектура и живопис, фотографска снимања, стаклене плоче, инвентаризација, каталогизација, Народни музеј у Београду, Владимир Р. Петковић

Редови који следе посвећени су колекцији снимака средњовековних споменика на стакленим плочама Народног музеја у Београду, која је настала у периоду између 1907. и 1940. године. Најзаслужнији за њен настанак био је

Владимир Р. Петковић, историчар уметности, који је читаву своју музејску каријеру, прво као помоћник чувара Народног музеја (1905–1919), а потом и као његов управник (1919–1934), посветио интензивном систематском изучавању средњовековних споменика на терену и формирању ове научно-документарне колекције снимака.¹ Мада су намере о систематском снимању средњовековне архитектуре и живописа постојале и раније, услови за његов почетак стекли су се 1907. године, када је Владимир Р. Петковић, тада млади кустос средњовековног и византијског одељења, извео прву кампању снимања у Жичи, током које је направљено око осамдесет снимака. У наредних неколико година, до почетка Првог Балканског рата, Петковић је успео да снимити и проучи око тридесет манастира и цркава.² Нажалост, знатан број тих најстаријих снимака изгубљен је током Првог светског рата. Но током две деценије, омеђене крајем Првог и почетком Другог светског рата, направљено је више од десет хиљада снимака,³ на скоро три стотине локалитета на подручју Србије, Косова и Метохије, Македоније, Црне Горе, Херцеговине, Далмације и Грчке (Света Гора). Осим архитектуре и живописа храмова снимане су и манастирске ризнице, а један мањи, али подједнако важан део колекције чине снимци рукописа међу којима се налазе и они Београдске Александриде, која је страдала у бомбардовању Народне библиотеке Србије, 6. априла 1941. Будући да је један део фонда изгубљен током Другог светског рата, ова колекција снимака данас броји 7.521 негатива на сталкеним плочама у три формата, и то: 1.852 плоче А (18 × 24 cm) формата, 4.578 плоча Б (13 × 18 cm) формата и 1.091 плоча Ц (11 × 8 cm) формата.⁴ Интегрални део те целине чине албуми фотографија, организовани по споменицима, израђени у годинама између два светска рата. У тим албумима налазе се и фотографије чији су негативи данас изгубљени, те стога представљају незаобилазан извор у истраживању.

Ова колекција неисцрпан је извор информација и неизоставан инструмент у проучавању средњовековне архитектуре и живописа, али једнако важан документ о стању споменика пре, током и након рестаурација које су обављане до 1940. године. Неретко, ови снимци садрже информације до којих више није могуће доћи на терену. Управо, како је то приликом оснивања збирке истакао Владимир Р. Петковић, захваљујући овим снимцима многи, данас из различитих разлога изгубљени споменици или делови целина, сачувани су за будућност. Примера ради, 1920. године Петковић је са Антом

1 Г. Томић, „Рад на формирању средњовековне збирке у Народном музеју од 1921. до 1935. године (за време управе В. Петковића) – у светлу музејско-концепцијских и документационо-конзерваторских проблема“, *Зборник Народног музеја* XI/2, 1982, 235–255; Д. Прерадовић, „Фотодокументација о средњовековним споменицима Народног музеја у Београду. Прва фотографска снимања Жиче“, *Наша Прошлост* 7, 2006, 29–51.

2 Д. Прерадовић, *нав. дело*, 32–35.

3 АНМ МКП бр. 588 од 10. новембра 1941.

4 Укупан број стаклених плоча Ц формата износи 3.967. До броја 1.091 су снимци непокретних средњовековних споменика, а након тог броја реч је о снимцима предмета који се чувају у средњовековним збиркама Народног музеја.

Мудровчићем обавио прво снимање живописа Ђурђевих ступова код Новог Пазара, у вези са којима је Иван М. Ђорђевић, с обзиром на доцнија страдања тог манастира, закључио да су „фотографије из јула 1920. најзначајнији резултат рада екипе Народног музеја“.⁵

Ова колекција енциклопедијског карактера, позната стручњацима чија су истраживања оријентисана првенствено на иконографска истраживања, мање је позната ширем кругу истраживача и музеалаца. Додатно, њено коришћење ограничено је искључиво на садржај снимака као на извор, документ, инструмент у истраживању, док је интересовање за друге аспекте ове јединствене целине дуго времена било занемарено, те су тек недавно објављени основни подаци о њеном настанку и развоју.⁶ Ови снимци ванредни су документ по себи и они данас представљају значајну фотографску баштину. Реч је о материјалу вишеструке вредности. Повест ове колекције једновремено је и историјат проучавања и заштите средњовековних споменика у Србији. Паралелно са снимањима споменика на терену одвијала су се и њихова научна истраживања. Био је то период када су објављене бројне пионирске студије о средњовековној архитектури и живопису црква и манастира који су били предмет истраживања. На том задатку били су ангажовани сви релевантни стручњаци за средњи век, било да је реч о кустосима запосленим у Музеју, било о истраживачима које је Музеј ангажовао или чија је истраживања подржавао. Тако су, примера ради, 1921. године, поред Владимира Петковића, који се посветио снимањима споменика у Македонији, на иницијативу и уз подршку Народног музеја у истраживањима задужбина Стефана Немање учествовали Милоје Васић, археолог који се посветио изучавању Студенице, као и Драгутин Н. Анастасијевић и Владимир Ђоровић, историчари, који су студирали Богородичину цркву у Куршумлији и Цркву Светог Николе.⁷

Такође, кроз формирање ове колекције огледа се историја Народног музеја, значај његове улоге у изучавању, чувању и конзервацији споменика на терену, као и место стручњака овог музеја у историји српске историје уметности и археологије. Међуратни период истраживања средњовековних спо-

5 И. Ђорђевић, „Живопис XII века у цркви Светог Ђорђа у Расу – археолошки досије и историографска белешка“, у: *Стефан Немања – Симеон Мироточиви*. Ј. Калић (ур.), *Историја и његово сачињавање, септембар 1996*, Београд, 2000, 310.

6 Д. Прерадовић, „Фотодокументација о средњовековним споменицима“, *Исџа*, „Музеј кнеза Павла – средњовековно одељење“, у: *Музеј кнеза Павла*, ур. Т. Цвјетићанин, Београд, 2009, 161–162; *Eadem*, „The Mediaeval Department“, in: Т. Свјетићанин (ed.), *The Prince Paul Museum Belgrade 2011*, 88–91; *Исџа*, „Истраживања и снимања средњовековних споменика између два светска рата“, у: Б. Борић-Брешковић (ур.), *Косово и Мејхохија: задужбине и дарови: збирке Народној музеја у Београду*, каталог изложбе, Београд, 2013, 83–89; *Eadem*, „L'histoire du Fonds photographique de plaques de verre noir et blanc du Musée national de Belgrade sur les monuments médiévaux“, in: *Patrimoine photographié, patrimoine photographique (Actes de colloques)*, avril 2010, R. Bertho, J-P. Garric et F. Queyrel (eds.), *Institut National d'Histoire de l'Art (Paris)*, Paris, 2012. <http://inha.revues.org/3927>

7 В. Петковић, „Извештај о стању и раду Народног музеја у 1921. год“, *Годишњак СКА XXX*, 1922, 245–246; А. Анастасијевић, „Извештај о извршеном археолошком ископавању Немањине св. Богородице куршумлијске“, *Годишњак СКА XXX*, 1922, 265–267.

меника обележила је и плодна издавачка делатност Народног музеја. Године 1922. покренута је едиција „Српски споменици“, у оквиру које је објављено седам ванредно значајних публикација, а која је – од друге књиге – финансирана из Фонда „Михајло Пупин“.⁸

Историја њеног инвентарисања и каталогизирања, принципа обраде музејског предмета није ништа мање важна од историје колекција. Када је реч о колекцији снимака средњовековних споменика, њено инвентарисање кретало се од једноставног пописа броја негатива по локалитетима до основних података о садржају снимка, будући да снимци нису имали статус музејског предмета. Сви други релевантни подаци о техници, времену снимања, имену сниматеља, са једне стране, и детаљни подаци о садржају снимка, са друге, нису били предмет музејске обраде. Стога нам је намера да у редовима који следе изложимо постојеће податке о инвентарисању ове колекције, предложимо неке смернице које се односе на њену каталогизацију, као и да изложимо резултате наших истраживања везаних за утврђивање тачне хронологије снимања појединачних локалитета.

НАЈСТАРИЈИ СПИСАК НЕГАТИВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ

Током рада на припреми публикације о колекцији снимака средњовековних споменика,⁹ у Документационом центру Народног музеја пронашли смо свеску за коју сматрамо да представља настарији инвентар негатива Народног музеја. У питању је свеска црних платнених корица на чијој предњој страни је налепница са руком исписаним насловом „Списак негатива Народног музеја у Београду“,¹⁰ дакле, не само негатива средњовековних споменика који су бројем најзаступљенији већ свих негатива Народног музеја. Списак је закључен редним бројем 217, након којег следи индекс локалитета према абecedном реду. У пет колона доноси се само две информације: у првој колони је дат назив локалитета или предмета, док се остале четири односе број снимака према димензији фотографске плоче (18 × 24; 13 × 18; 12 × 16½; 9 × 12 cm). Под редним бројем један заведен је снимак формата 18 × 24 cm „изгледа Беле цркве у Карану“, док су под бројем два уписана три снимка једнаког формата живописа исте цркве. Под последњим редним бројем налазе се фреске из Манасије и то шест снимака формата 13 × 18 cm

8 В. Петковић, *Манасијир Раваница*, Београд 1922; В. Р. Петковић, *Манасијир Сјугденица*, Београд, 1924; Л. Мирковић и Ж. Тагић, *Марков Манасијир*, Нови Сад, 1925; В. Р. Петковић и Ж. Тагић, *Манасијир Каленић*, Вршац, 1926; С. Станојевић, Л. Мирковић и Ђ. Бошковић, *Манасијир Манасија*, Београд, 1928; V. R. Petković, *La peinture serbe du moyen âge*, I, Beograd 1930, II, Beograd, 1934.

9 Ауторка ових редова је рукопис публикације наслова *Колекција снимака средњовековних споменика Народног музеја у Београду* предала Народног музеју у Београду јуна 2014. године. Публикација је уведена у програм издавачке делатности Народног музеја и њено објављивање је планирано у наредном периоду.

10 У питању је Грађевинска књига српске државне железнице, која је стицајем околности употребљена у друге сврхе.

и још шест формата 12 × 16½ cm. Осим снимака архитектуре и живописа цркава, на овом списку налазе се и снимци направљени приликом археолошких ископавања, али и снимци из публикација који су очито били потребни кустосима у њиховом научноистраживачком раду. Запажа се да намањи број снимака на овом списку чине предмети из збирки Народног музеја. Иако не садржи временске одреднице, анализа његовог садржаја омогућава да се донесу одређени закључци у вези са временом његовог састављања. Сви набројани средњовековни споменици снимљени су до 1914. године. Стога је могуће претпоставити да је *terminus post quem* настанка списка година 1907, када је први пут снимана Жича, чији се снимци архитектуре и живописа налазе на више места (11, 89, 102, 105, 148, 149, 155, 216). Закључује се, такође, да списак није састављан сукцесивно како су обављана снимања, већ у једном тренутку. Напред поменути снимци Беле цркве каранске, који се налазе на челу овог списка, направљени су 1910. године,¹¹ док се примера ради, под редним бројем 38. налазе снимци ископавања Винче која су започела 1908. године. Такође, будући да су у списак укључени и снимци Владимира Р. Петковића из Македоније (редни бр. 192-194), могуће је закључити да су снимци побројани у овом списку настали до 1914. године.¹² То би говорило у прилог тврдњи да је овај, за сада најстарији, познати инвентар негатива Народног музеја састављен у сам освит Првог светског рата или, вероватније, непосредно по окончању Великог рата, када су пописани негативи који су у том тренутку постојали.

ИНВЕНТАРИСАЊЕ НЕГАТИВА ИЗМЕЂУ ДВА РАТА – ФОТОГРАФСКА АРХИВА МУЗЕЈА КНЕЗА ПАВЛА

Архивски и други подаци о снимањима која су обављена у периоду од 1920. до 1934. године не помињу да су у том времену снимци пописивани или инвентарисани. Међутим, по доласку са терена, по свему судећи, формиран су албуми фотографија организовани према локалитетима, који се и данас чувају у Народном музеју. Познато је, међутим, да је Ђорђе Мано-Зиси, кустос средњовековног и хисторијског одељења, 1934. године започео рад на инвентарисању снимака са археолошких ископавања и средњовековних манастира.¹³ И по оснивању Музеја кнеза Павла (1936) настављено је са инвентарисањем негатива, за које су том приликом набављени посебни ормани.¹⁴ Нажалост, инвентарне књиге из тог времена нису сачуване, али

11 В. Петковић, „Одељење за српску и византијску уметност у Народноме Музеју“, *Годишњак СКА* XXIV, 1911, 285–292.

12 Љ. Стојановић, „Извештај о фотографском снимању старог српског живописа и архитектуре извршеног маја–јуна 1914. год.“, *Годишњак СКА* XXVIII, 1921, 153–169.

13 Ђ. Мано-Зиси, „Средњовековно и хисторијско одељење“, *Годишњак СКА* XLIII, (1935), 250–251.

14 М. Кашанин, „Музеј Кнеза Павла“, *Југословенски историјски часопис* год. II, св. 1-4, (Љубљана–Загреб–Београд) 1936, (421-430), 429.

јесу картони тзв. Фотографске архиве Музеја кнеза Павла, који у неким случајевима осим основних информација садрже и драгоцене податке о идентитету сниматеља, као и времену настанка снимака.

ИНВЕНТАРНЕ КЊИГЕ НАСТАЛЕ ПОСЛЕ 1945. ГОДИНЕ

Осим поменутог списка, сачуване су још две руком исписане свеске које садрже списак снимака средњовековних споменика: једна са списком негатива тзв. А формата, а друга са списком негатива Б формата. Наведени спискови не садрже ниједну временску одредницу која би омогућила да се ближе хронолошки одреди време њиховог настанка. У овом тренутку могуће је закључити да су свеске попуњене пре 1975. године, будући да је те године почело попуњавање нових инвентарских књига које су и данас актуелне. Како је у овим свескама извршена ренумерација плоча, а сам списак организован према азбучном реду назива локалитета, закључујемо да је у питању списак настао након 1945. године.

Свеска А формата завршава се редним бројем 1.852. Толико и данас има плоча тог формата у фонду Народног музеја. Списак негатива Б формата завршава се у свесци бројем 4.314. Бројеви до 4.430 дати су на придруженим листовима папира. Будући да данас број негатива Б формата износи 4.578, претпостављамо да је део списка исписан на појединачним листовима папира изгубљен. Није сачуван списак негатива Ц формата. У те две свеске подаци о снимцима дати су у пет колона: редни број; стари број; нови број; предмет, техника, назив и локалитет. Редни број стаклене плоче у овим списковима постао је нови инвентарски број негатива.

Истом приликом додељени су нови бројеви фотографијама у албумима, тако да се на њима данас читају по два броја. Један, који вероватно одговара броју првобитног инвентара и који се слаже са бројевима картотеке Музеја кнеза Павла, те још један накнадно, свакако након 1945. године, уписан број. Наиме, на полеђини фотографија је велики печат у чијем заглављу пише фотототека Народног музеја. Овај печат садржао је пет рубрика – бр. негатива; предмет; место где се налази; име; ко је и када сликао – од којих су попуњене само две, графитном оловком, и то бр. негатива и локалитет.

У периоду између 1974. и 1980. године попуњено је шест инвентарних књига негатива које су и данас актуелне.¹⁵ У њима је забележено да су пода-

15 1. Инвентарска књига негатива – средњи век А1, попуњена у периоду јун 1974 – мај 1977. према подацима из старог инвентара, бројеви од 1 до 1.739 (машинопис)

2. Инвентарска књига негатива – средњи век А2, попуњена у децембру 1980, према подацима из старог инвентара, бројеви од 1.790 до 1.852 (рукопис)

3. Инвентарска књига негатива – средњи век Б1, попуњена у периоду фебруар–март 1976, према подацима из старог инвентара, бројеви од 1 до 2.153 (рукопис)

4. Инвентарска књига негатива – средњи век Б2, попуњена у периоду април–септембар 1979, према подацима из старог инвентара, бројеви од 2.154 до 4.307 (рукопис)

5. Инвентарска књига негатива – средњи век Б3, попуњена током септембра 1979, према подацима из старог инвентара, бројеви од 4.308 до 4.578 (рукопис)

ци преузети из старог инвентара, што се вероватно односи на податке који се налазе у сачуваним свескама негатива А и Б формата. По свему судећи, паралелно са попуњавањем тих инвентарних књига израђени су и картони са контакт копијама снимака.

Инвентарске књиге у употреби имају по 15 рубрика, од којих су у највећем броју попуњене следеће: редни број, датум пописа, број негатива, назив предмета (споменика), опис, формат, техника те рубрика која се односи на порекло података. Изузетно, забележено је и време настака снимка или напомена која се односи првенствено на физички опис, стање очуваности плоче, што у пракси изгледа како следи:

					БРОЈ		СНИМЉЕНО							
Редни број	Датум пописа	Број негатива	Назив предмета (споменика)	Опис	Инвент. Књиге збирке	Досијеа	Датум	Број радног налога	Аутор	Формат	Техника	Податке дао	Обрадио	Напомена
1	Јуни 1974	1	Андрејаш	Два света ратника						„А“ 18×24	црно-бела	из старог инвентара		

Иако предвиђени, ни на једном месту нису унети подаци о времену настанка снимака и сниматељу, а посебан проблем представља идентификација садржаја снимка. У рубрици „Опис“ не ретко се чита само светитељ, односно светитељи или, као у претходно наведеном примеру, свети ратници, те без провере самог снимка није могуће знати о ком је светитељу или сцени реч. Од укупно 15 рубрика колико их има, и у картонима попуњени су исти подаци који се налазе и у инвентарским књигама. Потребно је, међутим, истаћи да су подаци у актуелним инвентарским књигама углавном тачни. Сасвим изузетно, проналазе се грешке у идентификацији локалитета или сцене, што је разумљиво будући да током попуњавања нових инвентарних књига информације нису ажуриране, иако су знања о средњовековном живопису у међувремену знатно проширена.

Требало би, ипак, рећи да су претходно описани подаци о стакленим негативима у сладу како са статусом, тако и са третманом који су ти снимци имали протеклих деценија. Будући да су били појмљени само као помоћно средство у истраживању средњовековне уметности, интерес за ове снимке своди се само на њихов садржај. Међутим, у складу са савременим принципима музејске документације и каталогизације, неопходно је узети у обзир све релеванте податке који се односе како на снимке по себи, тако и на њихов садржај.

6. Инвентарска књига негатива – средњи век Ц1, попуњена у периоду септембар 1979, према подацима из старог инвентара, бројеви од 1 до 1.091 (рукопис)

Претходно наведена реконструкција досадашњег инвентарисања ове колекције имала је за циљ, између осталог, и да помогне у тумачењу бројева и ознака који се налазе на самим плочама. Посебно је било важно да се повежу данашњи бројеви са онима на картонима фототеке Музеја кнеза Павла будући да она, изузетно, садржи и имена сниматеља. Приликом упоређивања бројева на плочама и у инвентарима, открили смо да се међу снимцима Народног музеја налазе и они преузети из дворске колекције, који су настали почетком двадесетих година прошлог столећа приликом припрема за израду мозаика за краљевски маузолеј на Опленцу, чији је аутор фотограф Ев. Боровскиј потписан и на негативима. У анализу бројева уписаних на плочама потребно је укључити и бројеве који се налазе на фотографијама у албумима, те повезати негатив са позитивом.

Прва група података односи се на информације у вези са тзв. спољашњим карактеристикама предмета, његовом димензијом, стањем очуваности плоче, техником и временом настанка снимка. У Народном музеју су димензије плоча означене словима А, Б и Ц. Ова подела, међутим, није у потпуности исправна, с обзиром на то да су се стаклене плоче производиле и у формату 24 × 30 cm, који је већи од тзв. А формата чије димензије износе 18 × 24 cm. У постојећим инвентарским књигама у рубрици „техника“ стоји да су у питању црно-бели снимци, што свакако није податак који на адекватан начин описује предмет. Реч је, наиме, о сувим желатинским плочама и у складу са овом чињеницом неопходно је ускладити начин њиховог чувања, третмана и конзервације.¹⁶ Недостају и подаци о стању плоча, о нивоу њиховог оштећења, било да је реч о плочама које су поломљене или којима недостају делови, било да су у питању оштећења на желатинској емулзији, као што је оштећење познато под називом *ефекат средњој оiledала*.

Зарад документарности снимака неопходно је одредити време њиховог настанка. Стога смо покушали да утврдимо што је могуће прецизнију хронологију снимања средњовековних споменика. Табела у прилогу 1 састављена је на основу извештаја музејских стручњака објављиваних у *Годишњаку Српске краљевске академије* и архивске грађе која се чува у Народном музеју. На истом месту су дата и имена истраживача и сниматеља који су обављали истраживања. Будући да су неки споменици снимани у више кампања, у овој фази рада није било могуће раздвојити снимке из различитих кампања, сем у изузетним случајевима, када су то омогућавале познате промене на архитектури или живопису цркава. Тако је, примера ради, било могуће препознати најстарије снимке архитектуре Жиче, с обзиром на чињеницу да почетком 20. столећа овај храм није имао карактеристичну црвену, него белу фасаду која је уклоњена приликом обимних конзерваторских радова

16 Прво снимање стања колекције обављено је у периоду између јуна 2013. и јануара 2014. године, и том приликом је констатован ниво очуваности односно оштећености колекције. Истом приликом дате су смернице за побољшање услова њене конзервације. Снимање стања обавио је МА Вељко Џикић, конзерватор „Диана“ центра за превентивну конзервацију, Централног института за конзервацију у Београду.

изведених двадесетих година претходног века. Међу снимцима из 1907. године сачуван је снимак фреске са приказом Борородице Оранте у лунети изнад пролаза из наоса у припрату, која је те 1907. године скинута и пренета у Народни музеј и у међувремену изгубљена. Неке најстарије снимке било је могуће идентификовати на основу илустрација које су објављиване у научним гласилима и монографијама пре 1914. године.

Хронолошки и садржајно, колекцији из Народног Музеја најближа је фототека знаменитог француског византолога Габријела Мијеа (Gabriel Millet, 1867–1953), која броји више од 60.000 фотографских докумената, од којих су скоро трећина негативи и позитиви на стакленим плочама.¹⁷ Знатан део позитива на стакленим плочама представљају снимци настали током пет стручних путовања које је Мије предузео у периоду између 1906. и 1935. године, када је снимио цркве и манастире на територији Србије, Македоније и Црне Горе.¹⁸ Колекција снимака средњовековних споменика Народног музеја настала је управо по узору на Хришћанску и византијску колекцију (Collection Chrétienne et Byzantine), коју је Габријел Мије установио почетком прошлог столећа на Школи високих студија (*École des Hautes Études*) у Паризу.¹⁹ Томе у прилог говори и извештај Владимира Петковића, који је био Мијеов пратилац на путовању по Србији 1906. године, у којем бележи: „По примеру *École des Hautes Études* у Паризу, која за сада има најбогатију збирку репродукција византијских уметничких споменика, наш би Музеј на тај начин поставио темељ једној колекцији снимака.“²⁰

Доминик Кузон (Dominique Couson) објавила је каталог снимака споменика које је Мије направио током боравка на нашим просторима,²¹ а који је резултат њених вишегодишњих истраживања колекције и споменика на терену.²² Та публикација даје добре смернице за каталогизирање наше колекције. Поред података који се односе на формат, време настанка, број

17 C. Lepage et D. Couson, "Centre d'études Gabriel Millet: Iconographie paléochrétienne byzantine et slave, Arts chrétiens d'Orient (photothèque)", *Annuaire. École pratique des hautes études, Section des sciences religieuses* 97 (1988–1989), 1988, 463.

18 D. Couson-Desreumaux, "Gabriel Millet", у: *Ниш и Византија IV, јун 2005*, М. Ракоција (ур.), Ниш, 2006, 29–58; D. Preradović, "Contribution de Gabriel Millet à l'étude de l'art Serbe", in: *Mount Athos at the years of liberation: Round Tables: Nazarene painting: Tribute to Gabriel Millet, November 2012*, 7th international scientific conference, D. Salpistis (ed.), Thessaloniki, 2013, 407–416. *Исија*, „Прво путовање Габријела Мијеа по Србији и његови резултати“, у: Ј. Новаковић Јелена и Љ. П. Ристић (ур.), *Срби о Французима, Французи о Србима*, Београд, 1914, 187–205.

19 G. Millet, *La collection chrétienne et byzantine de l'École des Hautes Études*, Paris, 1903; A. G. Millet et al, *Catalogue des négatifs de la Collection chrétienne et byzantine fondée par Gabriel Millet*, Bibliothèque de l'École des Hautes-Études. Sciences Religieuses vol. 67, Paris, 1955.

20 АНМ, бр. 153. од 30. маја 1906.

21 D. Couson, *Catalogue des documents photographiques originaux du fonds Gabriel Millet, monuments médiévaux de Yougoslavie, missions 1906-1935*, Bibliothèque de l'École des hautes études. Sciences religieuses vol. 90, Louvain, 1986. Снимци настали током ових путовања објављени су у четири, постхумно објављена, албума средњовековних фресака у Југославији. Millet Gabriel, *La Peinture du Moyen âge en Yougoslavie (Serbie, Macédonie et Monténégro)*, I - IV, E. de Boccard, Paris, 1954-1969.

22 C. Dominique, "Catalogue des plaques photographiques originales de la collection Gabriel Millet. Complément de la Documentation sur les Monuments Médiévaux de Yougoslavie (Missions 1906-1935)", *Annuaire. École pratique des hautes études, Section des sciences religieuses* 90 (1981-1982), 1981, 501-502.

кутије у којем су се некада налазила плоча и инвентарни број, донети су детаљни подаци о садржају снимка у складу са потребама иконографских истраживања. Такође је важан податак резервисан за публикације у којима је дати снимак објављен. Информације о садржају снимка су организоване на следећи начин: једна колона за садржај снимка (архитектура или живопис), једна за тачно место снимљеног на споменику, једна у којој се одређује да ли је у питању целина или детаљ, једна за прецизну идентификацију снимљеног, три колоне за орнаменте (унутар сцене, на оквиру или архитектонске орнаменте), две колоне за натпис и једна за библиографску референцу.

На сличан или једнак начин могле би се каталогизирати и плоче из Народног музеја. Мишљења смо да би поред наведених података било потребно додати и годину настанка фреске или грађевине, односно рукописа или предмета примењене уметности. То је посебно значајно када се има на уму да су ансамбли фреска у истом храму могли бити сликани у дужем временском периоду, као што је то случај са дечанским католиконом, где је тачно утврђено када је који део храма осликаван,²³ или да је сликана декорација обнављана било у средњем веку, било касније у време турократије. У француском каталогу, који је организован по абecedном реду, та одредница је изостављена у каталожском делу, с обзиром на то да свакој целини претходи кратак увод са информацијама које се односе на хронологију споменика.

Када је реч о београдској колекцији, знатан део посла односио би се на утврђивање тачног садржаја снимака и исправке постојећих инвентарних књига. Тај је задатак у великој мери олакшан чињеницом да је већи део колекције дигитализован.²⁴ Преношење информација са стаклених негатива у дигитални формат омогућава знатно бржу и лакшу проверу и идентификацију садржаја, ишчитавање натписа, као и констатовање стања плоче, као и заштиту плоча од могућих оштећења услед даљег манипулисања. Колики је обим информација које садрже ове плоче, а који није био препознат илуструју недавно објављене студије у којима су представљена нова сазнања о живопису жичког католикона, где је педантно истраживање снимака из Народног музеја омогућило да се реконструишу иконографске целине и натписи који су данас мање видљиви или у потпуности уништени *in situ*.²⁵ Каталогизација ове колекције једновремено би значила и стандардизацију иконографског тезауруса.

Нажалост, у Народном музеју у Београду није вођена евиденција о објављивању снимака ове колекције. Нема, међутим, ниједне важније домаће

23 Г. Суботић, „Прилог хронологији дечанског зидног сликарства“, ЗРВИ 20, 1981, 111–135.

24 Дигитализација ове колекције започета је крајем 2005. године. Након паузе која је трајала од 2007. до 2010. године настављен је рад на скенирању плоча, тако да су скениране све плоче тзв. А формата, и највећи део плоча Б формата. Године 2010. у сарадњи са Одбором за Косово и Метохију и Одбором за историју уметности Српске академије наука и уметности дигитализовани су снимци споменика на територији Косова и Метохије.

25 Д. Војводић, „На трагу изгубљених фресака Жиче (I)“, *Зограф* 34, 2010, 71–86; *Истии*, „На трагу изгубљених фресака Жиче (II)“, *Зограф* 35, 2011, 145–154; *Истии*, „На трагу изгубљених фресака Жиче (III)“, *Саопштења РЗСК* 44, 2012, 43–61. У припреми је и публикација *Сџари научни документи о архитектури и живопису Жиче* проф. др Драгана Војводића и др Дубравке Прерадовић.

публикације о средњовековној уметности без снимака ове ванредно значајне целине.²⁶ У каталог би, без сумње, требало укључити и тај податак, али и основну литературу која се односи на садржај снимка.

Најзад, како је то већ уобичајено, неопходно је унети име особе која је извршила каталогизацију, као и датум обраде предмета.

***

Намера коју је Владимир Р. Петковић изразио 1906. године и пре него што је био у могућности да започене формирање колекције која би „...са једне стране веома олакшала проучавање наших уметничких споменика, а с друге би стране ове споменике сачувала будућности“²⁷ временом се показала потпуно оправданом. Колекција снимака средњовековних споменика на стакленим плочама Народног музеја у Београду јединствена је целина снимака вишеструке вредности чија се каталогизација намеће као неопходни корак у њеном даљем чувању, управљању и комуникацији.

---

26 Snimci iz ove kolekcije ilustruju i publikacije objavljene van Srbije, poput R. Hamann-Mac Lean, H. Hallensleben, *Die Monumentalmalerei in Serbien und Makedonien, vom 11. bis zum frühen 14. Jahrhundert*, I-III, Giessen, 1963-1976. О квалитету и обиму снимака из Музеја сведочи и чињеница да други Album снимака Габријела Микеја (нар. 21) највећим делом чине снимци из Народног музеја.

27 Архив НМ, бр. 153. од 30. маја 1906.

ЛИТЕРАТУРА

- Анастасијевић, Драгутин. „Извештај о извршеном археолошком ископавању Немањине св. Богородице куршумлијске“, *Годишњак СКА XXX*, 1922, 265–267.
- Војводић, Драган. „На трагу изгубљених фресака Жиче (I)“, *Зограф* 34, 2010, 71–86.
- Војводић, Драган. „На трагу изгубљених фресака Жиче (II)“, *Зограф* 35, 2011, 145–154.
- Војводић, Драган. „На трагу изгубљених фресака Жиче (III)“, *Саопштења РЗЗСК* 44, 2012, 43–61.
- Ђорђевић, Иван. „Живопис XII века у цркви Светог Ђорђа у Расу – археолошки досије и историографска белешка“, у: Ј. Калић (ур.), *Стефан Немања – Симеон Мироточиви. Историја и његово наслеђе, септембар 1996*, Српска академија наука и уметности, Научни скупови, књига ХСIV, Одељење историјских наука књига 26, Београд, 2000, 307–318.
- Кашанин, Милан. „Музеј Кнеза Павла“, *Југословенски историски часопис*, год. II, св. 1-4 (Љубљана–Загреб–Београд) 1936, 421–430.
- Couson, Dominique. “Catalogue des plaques photographiques originales de la collection Gabriel Millet. Complément de la Documentation sur les Monuments des hautes études, Section des sciences religieuses Médiévaux de Yougoslavie (Missions 1906-1935)”, *Annuaire. École pratique des hautes études* 90 (1981-1982), 1981, 501-502.
- Couson, Dominique. *Catalogue des documents photographiques originaux du fonds Gabriel Millet, monuments médiévaux de Yougoslavie, missions 1906-1935*, Bibliothèque de l'École des hautes études. Sciences religieuses vol. 90, Louvain, 1986.
- Couson-Desreumaux, Dominique. “Gabriel Millet”, у: М. Ракоција (ур.), *Ниш и Византија IV, јун 2005*, Ниш, 2006, 29–58.
- Lepage, Claude et Couson, Dominique. “Centre d'études Gabriel Millet: Iconographie paléochrétienne byzantine et slave, Arts chrétiens d'Orient (photothèque)”, *Annuaire. École pratique des hautes études, Section des sciences religieuses* 97 (1988-1989), 1988, 462-467.
- Мано-Зиси, Ђорђе. „Средњовековно и хисторијско одељење“, *Годишњак СКА XLIII*, 1935, 249–253.
- Millet, Gabriel. *La collection chrétienne et byzantine de l'École des Hautes Études*, École pratique des hautes études. Section des sciences religieuses, Paris, 1903.
- Millet Gabriel et al. *Catalogue des négatifs de la Collection chrétienne et byzantine fondée par Gabriel Millet*, Bibliothèque de l'École des Hautes-Études. Sciences Religieuses vol. 67, Paris, 1955.
- Millet Gabriel. *La Peinture du Moyen âge en Yougoslavie (Serbie, Macédonie et Monténégro)*, I - IV, E. de Boccard, Paris, 1954-1969.
- Мирковић, Лазар и Татић, Жарко, *Марков Манастир*, Српски споменици 3, Народни музеј у Београду, Нови Сад, 1925.

- Петковић, Владимир. „Одељење за српску и византијску уметност у Народно-ме Музеју“, *Годишњак СКА* XXIV, 1911, 285–292.
- Петковић, Владимир. „Извештај о стању и раду Народног музеја у 1921. год“, *Годишњак СКА* XXX, 1922, 238–252.
- Петковић, Владимир. *Манасџир Раваница*, Српски споменици 1, Народни музеј у Београду, Београд, 1922.
- Петковић, Владимир. *Манасџир Свугденица*, Српски споменици 2, Народни музеј у Београду, Београд, 1924.
- Петковић, Владимир. и Татић, Жарко. *Манасџир Каленић*, Српски споменици 4, Народни музеј у Београду, Вршац, 1926.
- Petković, Vladimir. *La peinture serbe du moyen âge*, I-II, Monuments serbes 6-7, Musée d'Histoire de l'Art, Beograd, 1930, 1934.
- Прерадовић, Дубравка. „Фотодокументација о средњовековним споменицима Народног музеја у Београду. Прва фотографска снимања Жиче“, *Наша Прошлост* 7, 2006, 29–51.
- Прерадовић, Дубравка. „Музеј кнеза Павла – средњовековно одељење“, у: Т. Цвјетићанин (ур.), *Музеј кнеза Павла*, Музејске године 3, Народни музеј у Београду, Београд, 2009, 142–163.
- Preradović, Dubravka. “The Mediaeval Department”, in: T. Cvjetičanin (ed.), *The Prince Paul Museum*, Belgrade, 2011, 81-93.
- Preradović, Dubravka. “L’historique du Fonds photographique de plaques de verre noir et blanc du Musée national de Belgrade sur les monuments médiévaux”, in: *Patrimoine photographié, patrimoine photographique (Actes de colloques)*, avril 2010, Bertho, Raphaële, Garric, Jean-Philippe et Queyrel, François (eds.), *Institut National d’Histoire de l’Art (Paris)*, Paris, 2012. URL : <http://inha.revues.org/3927> [приступљено 6. 4. 2016]
- Preradović, Dubravka. “Contribution de Gabriel Millet à l’étude de l’art Serbe”, in: Salpistis, Dimitrios (ed.), *Mount Athos at the years of liberation: Round Tables: Nazarene painting: Tribute to Gabriel Millet, November 2012*, 7th International scientific conference, Αγορείτικη Εστία, Thessaloniki 2013, 407-416.
- Прерадовић, Дубравка. „Истраживања и снимања средњовековних споменика између два светска рата“, у: Б. Борић-Брешковић (ур.), *Косово и Метихија: задужбине и дарови: збирке Народног музеја у Београду*, каталог изложбе, Београд, 2013, 83–89.
- Прерадовић, Дубравка. „Прво путовање Габријела Мијеа по Србији и његови резултати“, у: Новаковић, Јелена и Ристић, Љубодраг П. (ур.), *Срби о Французима, Французи о Србима*, Универзитет у Београду – Филолошки факултет, Друштво за сарадњу Србија–Француска, Београд, 1914, 187–205.
- Станојевић, Станоје, Мирковић, Лазар и Бошковић, Ђурђе. *Манасџир Манасија*, Српски споменици 5, Народни музеј у Београду, Београд, 1928.
- Стојановић, Љубомир. „Извештај о фотографском снимању старог српског живописа и архитектуре извршеног маја–јуна 1914. год.“, *Годишњак СКА* XXVIII, 1921, 153–169.
- Суботић, Гојко. „Прилог хронологији дечанског зидног сликарства“, *ЗРВИ* 20, 1981, 111–135.

Томић, Гордана. „Рад на формирању средњовековне збирке у Народном музеју од 1921. до 1935. године (за време управе В. Петковића) – у светлу музејско-концепцијских и документационо-конзерваторских проблема“, *Зборник Народног музеја* XI/2, 1982, 235–255.

Hamann-Mac Lean, Richard et Hallensleben, Horst. *Die Monumentalmalerei in Serbien und Makedonien, vom 11. bis zum frühen 14. Jahrhundert*, I-III, Wilhelm Schmitz, Giessen, 1963-1976.

ИЗВОРИ:

Архива Народног музеја у Београду:

- акт. бр. 153, Извештај Владимира Петковића о путовању по манастирима упућен Министарству просвете и црквених послова, од 30. 5. 1906.
- акт. бр. 588 петнаестодневни извештај о раду Музеја кнеза Павла упућен Комесаријату Министарства просвете, од 10. 11. 1941.

СКРАЋЕНИЦЕ

Годишњак СКА – *Годишњак Српске краљевске академије*

ЗРВИ – *Зборник радова Визанџолошког института*

CATALOGUING OF THE COLLECTION OF PHOTOGRAPHS OF MEDIEVAL
MONUMENTS OF THE NATIONAL MUSEUM IN BELGRADE: HISTORY AND
PROBLEMATICS

SUMMARY

The collection of photographs of medieval monuments of the National Museum was formed in the period between 1907 and 1940. More than ten thousand photographs were created during that period, on almost three hundred localities in the territory of Serbia, Kosovo and Metohija, Macedonia, Montenegro, Herzegovina, Dalmatia and Greece (Mount Athos), of the architecture and paintings of medieval churches and monasteries. Considering that a part of the fund perished during World War II, this collection of photographs nowadays numbers 7,521 glass plate negatives in three formats.

In the paper, the author describes the history of the inventorying of this collection. Starting from the oldest book of negatives of the National Museum in Belgrade, which the author identified while working on the collection, she analyses the problems involved in the cataloguing of museum objects such as the glass negatives. Thanks primarily to the documents preserved in the Archive of the National Museum in Belgrade, all the campaigns of photographing the medieval monuments have been recorded, whereby the time of creating the photographs of individual monuments was accurately established. In this way, the photographs were given the chronological determinant that was necessary for the further interpretation of their contents. It was also possible, on the basis of the preserved documents, to determine the names of the photographers in a significant number of cases, which contributes to a better knowledge of the history of the National Museum.

The negatives of medieval monuments pose the researcher a two-fold task and, in treating them, it is necessary to pay equal attention to both the reconstruction of the creation of the photograph itself and to its content. While adhering to modern museum practice, the author answers questions regarding the basic information about the photographs which have, so far, not been the subject of any cataloguing, and then proposes the method for the professional examination of the contents of the photographs, i.e. the architecture and paintings of Serbian medieval churches and monasteries, in keeping with modern standards of cataloguing and documenting museum objects, i.e. glass plate negatives.

Key words: medieval monuments, architecture and painting, photographing, glass plates, inventorying, cataloguing, National Museum in Belgrade, Vladimir R. Petković, Serbia, 20th century.

Прилог 1.

Табела хронологије снимања споменика са именима истраживача и сниматеља

Год.	Споменик	Учесници истраживања
1907	Жича	Владимир Р. Петковић, Пашко Вучетић
1908	Каленић, Раваница, Манасија, Сисојевац, манастир Горњак	Владимир Р. Петковић
1909	////	
1910	Стара Павлица, Нова Павлица, Свети Никола код Бањеваца, Градац, црква у Доцу, Богородичина црква у Студеници, Краљева црква у Студеници, Ариље, Бела Црква Каранска, Руденица, Љубостиња	Владимир Р. Петковић, Анта Мудровчић
1911	Јежевица, црква у Трнави, Темска, цркву у селу Крупца (недалеко од Пирота), цркву Светог Јована Претече у Јашуњи, цркву у Чукљенику (у околини Лесковца) Каленић, Љубостиња, Раваница, Копорин, смедеревски град, Свети Роман код Ђуниса	Владимир Р. Петковић (Анта Мудровчић?)
1912	////	
1913	////	
1914	////	
1915	////	
1916	////	
1917	////	
1918	////	
1919	////	
1920	Грачаница, Бањска, Петрова црква код Новог Пазара, Ђурђеви Ступови, Сопоћани, Жича, Раваница, Велуће	Владимир Р. Петковић, Пашко Вучетић, Светислав Страла, Анта Мудровчић
1921	Лешак, Црква Светог Атанасија, црква у селу Непроштено, црква у селу Жилцу, Црква Богородице Пречисте Крнинске (село Доленци), Црква Светог Ђорђа у Кнежини, Црква Светог Николе у Прилепу, Црква Светог Димитрија у Прилепу, Трескавац, Слепче, Зрзе, Нерези	Владимир Р. Петковић
	Студеница	Милоје Васић
	Богородичина црква код Куршумлије	Драгутин Н. Анастасијевић
	Свети Никола код Куршумлије	Владимир Ђоровић
1922	Дечани, Пећка патријаршија, Будисавци, Ђурђеви Ступови код Берана, Петрова црква у Бијелом Пољу, Никољац, Света Тројица код Пљеваља, Милешева, Бања код Прибоја, Студеница	Анта Мудровчић, Јаков Павелић

1923	црква у селу Винеани на Преспанском језеру, Самулова црква на острву Аилу, црква у селу Герману, Света Софија у Охриду, Богородица Перивлепта, Црква св. Константина и Јелене, Светог Николе, Црква Успења Богородичиног, Светог Јована Богослова, стара црква Светог Климента, цркве Светих Бесребрника, Светог Димитрија, Свети Наум, Богородица у Зауму и цркве у Калишту	Владимир Р. Петковић, Балдуин Сариа, Милан Злоковић, Светислав Страла, Јаков Павелић
	Марков манастир	Лазар Мирковић, Светислав Страла, Анта Мудровчић и Јаков Павелић
1924	Давидовица, Богородица Ратачка код Бара, Морачник, Бешка, Старчево и Ком на Скадарском језеру, црква у Подгорици, Острог, Ждребаоник, Морача, црква Брезовица код Плава, Богородица Љевишка, Црква Светог Спаса у Призрену	Владимир Р. Петковић, Светислав Страла (Јаков Павелић ?)
	Марков манастир	Жарко Татић, Јаков Павелић
1925	Каленић	Јаков Павелић, Владимир Петропавловски
	Скопље (Свети Никита, Свети арханђели код Кучевишта, Свети Спас у Кучевишту, Св. Петка у Побужју и Љуботен), Куманово (Матеич, Старо Нагоричино), Крива Паланка (Свети Јоаким Осоговски, Псача), Кратово (Лесново), Штип (Свети архађели у Штипу, Свети Спас у Штипу, Свети Јован у Штипу) и Конче	Владимир Р. Петковић, Жарко Татић, Светислав Страла, Јаков Павелић
	Петковица, Радовашница, Чокешина, Троноша, Тавна, Враћевшница	Владимир Р. Петковић
	Хиландар, Каленић, Љубостиња, Велуђе, Наупара, Свети Роман, Свети Андреј, Матка и Туман	Жарко Татић
	Бела црква у Карану, Добрун, Милешева, црква у Дренови, манастир Пустиня, црква у Ивању, манастир Крушево	Милан Кашанин, Владимир Петропавловски
1926	Беочин, Раковац. Крушедол, Велика Ремета, Гргетег, Хопово, Врдник и Шишатовац (ризнице)	Лазар Мирковић, Владимир Р. Петковић
	Дечани (ризница), Пећка патријаршија, Рудник у Дреници, Бањска, Сопоћани, Ђурђеви Ступови, Стара Павлица, Нова Павлица	Владимир Р. Петковић, Јаков Павелић
	Житомислић	Владимир Ђоровић
1927	Мала Ремета, Јазак, Бешеново, Шишатовац, Кувездин, Ђипша и Привина Глава (ризнице)	Лазар Мирковић, Јаков Павелић
	Руденица, Манасија	Лазар Мирковић, Јаков Павелић, Ђурђе Бошковић
	Градац	Милан Злоковић
	Бањска	Ђурђе Бошковић
1928	Грачаница	Владимир Р. Петковић, (Јаков Павелић ?)
1929	Дечани	Ђорђе Мано-Зиси, Јаков Павелић

1930	Нерези, Полошко, Света Софија у Охриду, Богордица Перивлепта, Свети Димитрије у Охриду, Заум, Калиште	Ђорђе Мано-Зиси, Јаков Павелић
1931	Сисојевац	Владимир Р. Петковић, Јаков Павелић
1932	Доња Каменица	Владимир Р. Петковић, Ђурђе Бошковић, Јаков Павелић
	Копорин, Вољавча, манастир Благовештење, Свети Никола у Шаторњи, Вујан, Стара Павлица, Нова Павлица	Ђорђе Мано-Зиси, Јаков Павелић
1933	Дечани	Владимир Р. Петковић, Јаков Павелић
	Морача, Ђурђеви Ступови код Берана, Црква св. Петра у Бијелом Пољу, Никољац у Бијелом Пољу, црква Брезовице у близини Плава, град Звечан, католичка црква у Трепчи, Соколица, црква у Црколезу, Девич, Црква Светог Петра код Новог Пазара, Ђурђеви Ступови	Ђорђе Мано-Зиси, Ђурђе Бошковић
1934	Дечани	Владимир Р. Петковић, Јаков Павелић
	Жрнов на Авали	Ђорђе Мано-Зиси, Ђурђе Бошковић
1935	///	
1936	Студеница, Сопоћани, Пећка патријаршија, Дечани, Грачаница, Псача, Лесново, Марков манастир	Бранимир Бугарчић
1937	Пећка патријаршија, Морача, Сопоћани, Грачаница, Дечани, Градац, Петрова црква, Ђурђеви Ступови, Вољавча, порушене цркве у Бродареву, Студеница, Ариље, Милешева и Добрун, Давидовица, Хисарцик, Жежевица код Чачка	Бранимир Бугарчић, Ђорђе Мано-Зиси
1938	Грачаница, Пећка патријаршија, Старо Нагоричино, Матеич, Раваница, Нерези, Жича, Дечани, Приморје	Бранимир Бугарчић
1939	Дечани	Бранимир Бугарчић
	Ѓыилане, Ново Брдо, Петрич	Бранимир Бугарчић, Иван Здравковић
1940	Дечани, Студеница, Стара Павлица, Пећка патријаршија, Каленић	Бранимир Бугарчић

